

О. В. КАХОВСЬКА

СОЦІАЛЬНІСТЬ: ЇЇ ОЦІНКА ТА МОЖЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РОЗРІЗІ РЕГІОНІВ

Надано тлумачення змісту категорії “соціальність” і на цій основі узагальнено міру її прояву в національному просторі. Розкрито зміни диференціації регіонів упродовж 1997 – 2010 рр. за різними макропоказниками, що відтворюють вплив на “соціальність” поселенського чинника.

Ключові слова: соціальність, оцінка, країна, регіони, диференціація, прояви, деструкції.

Interpretation of the context of the category “sociality” is given and on this basis the measure of its display is generalized in the national space. The changes of differentiation of regions are exposed during 1997 – 2010 on different macroindexes that recreate influence on “sociality” of the settler factor.

Key words: sociality, assessment, country, regions, differentiation, displays, destructions.

Україною з самого початку проголошення незалежності здійснюється пошук форм і методів реалізації соціального призначення держави. У цьому руслі проводяться до останнього часу трансформаційні перетворення, пов’язані з активізацією економічної діяльності ринкових суб’єктів господарювання. Природно, що всі ці зміни проходять не в країні взагалі, а в її регіонах та їх адміністративно-територіальних одиницях. І, що головне, регіони, які у своїй сукупності є базою формування соціальності, все більшою мірою мають перетворюватися на центри забезпечення соціальної динаміки. Проте це не звичайна справа, оскільки визначально кожна територія має свої чітко виокремлені як відмінності, так і специфічні особливості. Мова йде про спеціалізацію, природно-кліматичні умови, рівень розвитку, стан ринку праці тощо. До того ж, наявні відмінності доповнюються штучно створеними в різних площинах у процесі функціонування суб’єктів економіки, що не дозволяє типізувати управлінські дії регіональних органів влади з усунення деструктивних проявів соціального й економічного характеру. Як того і слід було очікувати, саме на цих аспектах проблеми щодо посилення соціальної функції зосереджена увага наукової і практичної думки країни.

У публікаціях вітчизняних авторів розкрито основні проблеми і чинники макроекономічного зростання на рівні того чи іншого регіону або їх поєднань, питання структурних змін, формування ринку праці та використання ресурсного потенціалу. З переходом у систему координат ХХІ ст. основна увага була

переорієнтована на досягнення сталого розвитку і побудову для цього системи оцінювання дієвості влади на різних рівнях управління. Досить широкий спектр питань щодо розвитку регіонів і забезпечення в його процесі соціальної зорієнтованості висвітлено в наукових працях О. Амоші, В. Бесєдіна, Є. Бойко, Д. Богині, З. Варналія, З. Галушки, В. Гейця, М. Герасимчука, В. Гришкіна, О. Грішнєвої, Г. Губерної, М. Долішнього та ін. Але послідовний рух країни до цивілізаційних стандартів життя принципово по-новому актуалізує соціальні аспекти розвитку.

Через прорахунки як об'єктивного, так і суб'єктивного характерів у системі суспільного співжиття пройшли деформаційні процеси з досить відчутним впливом на соціальну стабільність. Як ніколи раніше суспільство розкололося на прошарок багатих і бідних зі значним діапазоном розбіжності в доходах, значна частина населення відчула втрату гарантій щодо базових прав на стандарти життя за мінімальними мірками людяності, посилилося відчуття соціального відторгнення та відсутності будь-яких перспектив майбутнього. У зв'язку з цими інсинуаціями винятково важливим постає питання причин посилення соціальної дезінтеграції і творче осмислення упущень у забезпеченні соціальності в соціально-економічному розвитку.

Метою статті є встановлення змісту соціальності в розвитку та діагностика змін у контексті дотримання макропараметрів у діапазоні адекватності держави її соціальному призначенню на рівні регіонів.

Вважаємо за необхідне виходити з тлумачення змісту “соціальність” з напрацювань західної наукової думки, яка базує свої теорії на досить сприятливому соціальному матеріалі. Видатний австро-американський економіст, лауреат Нобелівської премії Ф. А. Хайк з приводу досліджуваного терміну писав, що “...визначення “соціальний” застосовне до всього, що зв'язано зі зменшенням або усуненням відмінностей у доходах...” [12, с. 203]. Натомість постає питання, до якої межі слід усувати нерівності в доходах, оскільки і рівність суперечить справедливості і призупиняє активність. “Будь-яка справедлива соціальна система, – зазначив професор філософії Гарвардського університету Д. Ролз, – визначає діапазон, у рамках якого індивіди повинні розвивати свої цілі, й вона ж створює структуру прав і можливостей...” [6, с. 60]. Тому надзвичайно важливим моментом методологічної конструкції соціального є її ідентифікація з прийнятною чи то результативною нерівністю.

Оцінка диференціації населення за рівнем грошових доходів здійснюється на підставі розподілу населення на децилі (квартилі, квінтилі). Загальною вимогою для всіх країн, які торують соціально зорієнтований шлях, за умови достатності грошових доходів для підтримання рівня життя за зразками мінімальних цивілізаційних стандартів найменш забезпеченої частини населення, розрив між доходами 10 % найбільш багатих прошарків населення і 10 % найбільш бідних не може перевищувати 8 разів [4, с. 413], а за ствердженням інших, – 10 разів [3, с. 241].

За офіційними даними, коефіцієнт фондів станом на 2010 р. склав 5,3 [2, с. 333]. Розрахунки, проведені нами на базі офіційної статистики, дозволяють стверджувати, що реально середньодушовий дохід у вищій децильній групі порівняно з аналогічним показником нижчої децильної групи був у 2000 р. за нашими розрахунками вищим у 627,5 разів, у 2009 р. – в 1093,0 рази, а в 2010 р. вже в 1191 раз [9, с. 380, 399; 10, с. 385, 396]. Це надзвичайно глибока нерівність, яка вкрай негативно позначається на темпах економічного зростання. Соціальні групи, які опинилися на нижніх щаблях соціальної ієрархії за доходами, а це не тільки перший дециль (усі дев'ять нижніх децилів не дотягують до середньомісячної заробітної плати, яка розташовується у десятому децилі), сприймають подібну нерівність як прояв значної несправедливості. Виокремлений рівень поляризації суспільства з виділенням групи у 10,3 % багатих і всіма іншими знедоленими виключає досягнення мети соціально-орієнтованої економіки щодо формування середнього класу. Слід підкреслити також і те, що високий рівень нерівності за доходами вимагає масштабного вилучення доходів у бізнесу і його перерозподілу серед незаможних верств населення, що послаблює мотивацію до легальних прибутків і консервує бідність.

На жаль виокремлені прояви носять усереднений характер і мають ще більш сильний прояв на регіональному рівні. Регіони України мали значні відмінності до початку ринково-трансформаційних перетворень і мають їх і зараз, але одні з них такими залишилися, а інші, що формуються під впливом управлінсько-реформаційних деструкцій, на порядок більші.

Сучасний економічний простір України включає множини великих і малих територій, на яких проживає некорельована з їх площею кількість населення і виокремлюються специфічні аномалії. Так, якщо Чернівецька обл. займає територію у 8,1 тис. км², на якій станом на початок 2011 р. проживало 904,3 тис. осіб, то в Одеській обл. (територія 33,3 тис. км²) проживає 2388,7 тис. осіб, а в Дніпропетровській та Чернігівській обл. (по 31,9 тис. км²), проживають відповідно 3 336,5 тис. та 1 098,2 тис. осіб [10, с. 23].

Якщо спроектувати ці складені роками аномалії на поле питомої ваги продукування ВДВ різними секторами економіки регіонів, то домінуючий з них, на наш погляд, визначить спеціалізацію регіону. Згідно з диференціацією за таким принципом на теренах України сформувалися регіони промислового спрямування (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська і Полтавська обл.), території з домінуванням сільськогосподарського виробництва (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Тернопільська і Хмельницька обл.), регіони переважного надання послуг (АРК, Львівська, Одеська, м. Київ та Севастополь) і території з порівняно збалансованим розвитком секторів регіональної економіки (Івано-Франківська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська обл.). Цей стан зафіксовано на кінець кожного з періоду від 2001 р. до 2010 р.

У силу загальноекономічної політики в цілому в регіонах сільськогосподарського спрямування частка продукції, домінуючого в них аграрнопромислового комплексу в обсягах продукування ВДВ скоротилася. Паралельно з цим процесом зростав потенціал промислових регіонів і регіонів переважного надання послуг. Подібний дрейф генерував просторову неоднорідність чи то диференціацію економічного простору. У промислових регіонах суб'єкти промислового спрямування продукують у структурі ВДВ понад половину її загальної вартості.

За нашими розрахунками, обсяги продукування ВРП в абсолютному вимірі суттєво різняться в розрізі регіонів. І, що головне, у період з 1997 по 2010 р. ця розбіжність в економічних можливостях регіонів зросла з 23,7 до 25,3 разів [9, с. 47; 10, с. 48; 1, с. 31].

Більш менш прийнятним було в 1997 р. співвідношення між максимальним і мінімальним значенням ВРП на особу, яке не перевищувало 3,6 [9, с. 46]. Проте в 2010 р. воно зросло порівняно з 1997 р. майже у 1,8 разів. Відносне зростання розбіжності між максимальним і мінімальним значенням ВРП на особу доповнилося підвищенням вартості самого розмаху з 1900 до 11300,8 або в 5,95 разів [9, с. 46, 75; 10, с. 72; 1, с. 32].

Розбіжність між регіонами щодо виробництва в них продукції сільського господарства (співвідношення між максимальним і мінімальним значенням обсягу виробництва сільгосппродукції впродовж 1997 – 2010 рр. залишалося практично статичним на рівні 3,3) можна вважати прийнятною. Певною мірою вона відтворює позитиви в забезпеченні продуктами харчування хоча б населення регіону з максимальним обсягом виробленої сільськогосподарської продукції. За даними Державної служби статистики України, в 2010 р. максимальний обсяг продукції вироблений суб'єктами сільського господарства мав місце в Черкаській обл. і склав 7045 млн грн у порівнянних цінах 2005 р., а найменший у Чернівецький обл. – 2129 млн грн. Цікаво, але подібна активність Черкаського регіону не гарантувала йому адекватне забезпечення населення регіону продуктами харчування. Згідно з проведеними розрахунками, споживання продуктів харчування в Черкаській обл. не перевищувало 870,0 кг на одну особу в сім'ї, а в Чернівецький обл. – 680,4 кг, що було меншим від медичних норм відповідно на 98,2 кг та 287,8 кг [10, с. 413; 7, с. 272, 273; 11, с. 475].

Людина, в силу своєї соціальної природи, прагне до забезпечення таких умов проживання і підтримання життєдіяльності рівень, яких якщо і не відповідає, то наближається до критерію відповідності соціальному стандарту “нормального життя” і сприймається як індивідом, так і більшістю в якості етапного комфорту, а то і станом блага. А це, у свою чергу, потребує відповідної наявності і раціонального функціонування елементів соціальної інфраструктури по наданню послуг незалежно від місця проживання. Здавалось би, що за умови зменшення наполовину обсягів їх надання населенню, порівняно з 1990 р., єдиною можливістю забезпечення ними реальних потреб мало б бути зменшення

того співвідношення, яке склалося на рівні десяти між максимальним і мінімальним обсягом їх надання в різних регіонах (Донецька обл. – 1307 млн крб, м. Севастополь – 131 млн крб) станом на кінець 1990 р. [8, с. 429]. Проте розбіжність тільки посилилася і склала в 1997 р. – 12,9 (м. Київ – 1102,4 млн грн, а м. Севастополь – 85,2 млн грн), а в 2010 р. зросла до 71,9 (м. Київ – 91289,6 млн грн, а Чернівецька обл. – 1270,4 млн грн) [9, с. 267; 10, с. 295, 296]. При цьому абсолютне вартісне значення розмаху між максимальним обсягом надання послуг в регіонах і мінімальним у цінах 1997 р. складало у 1990 р. 3191,4 млн грн, у 1997 р. – 1017,2 млн грн, а в 2010 р. уже 15520,6 млн грн. Наростання абсолютного значення розмаху і збільшення амплітуди коливань мінімаксних показників, що відтворюють зміни в наданні послуг, віднаходить пояснення в спеціалізації та типі території за рівнем розвитку. У силу специфіки спеціалізації і можливостей її підтримання в умовах трансформаційних змін регіони поділилися на розвинені, слаборозвинені й депресивні [5, с. 364]. Одні з них змогли підтримати обсяги виробництва, інші порівняно недавно були більш-менш розвиненими в соціально-економічному плані і володіли потенціалом забезпечення подальшого економічного підйому, але з ряду причин опинилися охопленими кризовими явищами об'єктивного і суб'єктивного характеру. У наявності і такі, що потерпають взагалі від спаду виробництва. Але складність і зміст проблеми утворення розбіжності в наданні платних послуг населенню полягає не в рівні розвитку регіону взагалі, а у створенні цим явищем розпорошеної платоспроможності населення. Саме на таких підвалинах чітко фіксується максимум обсягу надання платних послуг населенню в столиці, яка взагалі є регіоном переважного надання послуг.

Темпи економічного розвитку території, а також і потенції усунення нерівності в доходах населення залежать від динаміки капітальних вкладень. Але це тільки умова. Її реалізація залежить від міри розпорошення основних засобів по територіям, наявності інвесторів і їх бажання вкласти інвестиції в чітко визначений вид економічної діяльності і, що головне, в економічно активному регіоні. Понад 63,4 % вартості основних засобів країни сконцентровано в шести високоіндустріальних областях – Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Харківській, Київській та м. Києві. Проте потреби їх продуктивного відтворення пов'язані з довготривалими інвестиціями, що визначально піднімає рівень їх інвестиційного ризику. Саме вибірковість сфер інвестування з коротким інвестиційним циклом обумовила концентрацію інвестиційної діяльності в промислових регіонах і регіонах переважного надання послуг зі спрямуванням на конкретні об'єкти видів діяльності зі швидкою окупністю. Як наслідок, і за макропоказником інвестицій в основний капітал, упродовж 1997 – 2007 рр. посилилася розбіжність в обсягах інвестування регіонів з 26,1 до 35,1 або більше ніж у 1,3 рази [9, с. 199; 10, с. 201]. Те зниження цієї розбіжності до 15,6, яке мало місце в 2008 – 2010 рр., пов'язується з чинниками кризового характеру, але не з діями державного і регіонально-адміністративного менеджменту.

Мабуть, в умовах визначально низького рівня, і взагалі політики оплати праці роботодавцями, не існує іншого шляху до послаблення нерівності в доходах як забезпечення зайнятості членів домогосподарств. Природно, що її оптимальне значення може бути досягнуто лише як результат сукупних ринкових перетворень. Диференціація регіонів за рівнем зайнятості є меншою порівняно з ВВП, наданням платних послуг населенню, інвестуванням в основні засоби та роздрібним товарообігом. Пояснення цьому можна віднайти при залученні до процесу дослідження фактів концентрації робочої сили в галузях, які були визнані в якості пріоритетних і діяльність яких держава підтримувала через надання певних преференцій. Мова йде про металургійний та хіміко-лісовий комплекс. Перший охоплює видобуток, збагачення та агломерацію залізних, марганцевих і хромітових руд, виробництво чавуну, доменних феросплавів, сталі й прокату, металів промислового призначення, вторинну переробку металів тощо. До другого комплексу належать галузі, що забезпечують суб'єктів господарського комплексу країни мінеральними добривами, содою, фарбами, паливно-мастильними матеріалами, целюлозою тощо. Існує певна специфіка розміщення як металургійних, так і хімічних підприємств по території країни чи то в розрізі регіонів, які і визначають відмінності в зайнятості по регіонам з наявністю підприємств цих галузей чи то їх відсутністю.

Зв'язок між показниками виробництва (ВВП, ВВП на особу, виробництво продукції сільського господарства тощо) і споживанням (платні послуги населенню) опосередковує торгівля, сприяючи більш повному задоволенню потреб населення через орієнтацію і переорієнтацію діяльності підприємств в аспекті асортименту та сортності. За даними Державної служби статистики України роздрібний товарообіг в розрізі регіонів набув ознак різко зростаючої асиметричності. Якщо в 1990 р. співвідношення між мінімаксними значеннями обсягу товарообігу складало 8,9, то вже в 1997 р. зросло до 18,7 або в 2,1 рази і впродовж 1998 – 2010 рр. стійко коливалося навколо цього рівня. Зрозуміло, що процес змін розбіжності в обсягах роздрібно-товарообігу здійснюється в напрямку, який пов'язаний, з одного боку, з розвитком матеріального виробництва, а з іншого – з реальними доходами населення. За тих умов, що склалися у виробничому секторі економіки, і, зокрема, зміщення активності продуцентів в деяких регіонах до певних галузей як центрів тяжіння, купівельну платоспроможність населення конкретних територій визначають сфери прикладення зусиль праці.

Отже, з викладеного виходить, що впродовж двадцяти років на національних теренах здійснюється регресивна дивергенція економічного простору. Результатом тої неоліберальної політики, що проводилася на теренах країни, стало не стільки формування ринково зорієнтованих суб'єктів господарювання, скільки розширення діапазону асиметрії в різнобічному спектрі суспільного співжиття. Наростання поляризації багато в чому підживлюється і реаліями складеної спеціалізації регіонів. Навряд чи можна дотримуватися подібної концепції в забезпеченні соціальності. Процеси, що протікають на різних рівнях

економічної системи країни, однозначно як у сукупності, так і порізно породжують коливання результатів використання різноякісних і різнокількісних виробничих ресурсів, що й формує нерівноважну динаміку в розрізі територій та видів економічної діяльності.

Наведення фактів наростання неоднорідності чи то посилення диференціації економічного простору не є, на наш погляд, неминучим наслідком будь-якого реформування. Вектор прогресивної трансформації не слід сприймати і як шлях до практично тотожних показників у відтворенні соціально-економічного поступу. Для того етапу перетворень, який пережила й переживає Україна, характерним має бути не рівномірний, а поляризований у задалегідь визначеному діапазоні розвиток. Йдеться про принципово значиме в започаткуванні й підтриманні економічного зростання.

Література:

1. Валовий регіональний продукт за 2010 рік : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2012. – 161 с.
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. : Ч. I / Держ. ком. статистики України ; Відп. за вип. І. І. Осипова. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – 434 с.
3. Гусаров Ю. В. Управление: динамика неравновесности / Ю. В. Гусаров. – М. : ЗАО “Изд-во “Экономика”, 2003. – 382 с.
4. Національна економіка : підручник / за ред. П. В. Круша. – К. : Каравела ; Піча Ю. В., 2008. – 416 с.
5. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : навч. посіб. / [С. П. Качан, Т. Є. Царик, Д. В. Ткач та ін.] ; за ред. Є. П. Качана. – К. : ВД “Юридична книга”, 2005. – 704 с.
6. Ролз Д. Теорія справедливості / Д. Ролз ; пер. з англ. – К. : Основи, 2001. – 822 с.
7. Статистичний збірник “Регіони України” / Держ. служба стат. України ; за ред. О. Г. Осауленка. – Ч. I. – К. : ТОВ “Август-Трейд”, 2011. – 363 с.
8. Статистичний щорічник України за 1995 рік / Міністерство статистики України ; відп. за вип. В. В. Самченко. – К. : Техніка, 1996. – 576 с.
9. Статистичний щорічник України за 2000 рік / Державний комітет статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Техніка, 2001. – 598 с.
10. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2011. – 559 с.
11. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи) / Ін-т екон. прогнозування ; за ред. В. М. Гейця. – К. : Логос, 1999. – 500 с.
12. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма / Ф. А. Хайек ; пер. с англ. – М. : Новости; Catallaxy, 1992. – 189 с.

Надійшла до редколегії 08.10.2012 р.